

Schaliegaswinning: een gewin voor een ieder en het milieu?

M en R 2015/64

1. Inleiding

Schaliegas is een *hot topic*. Met de successen van de Verenigde Staten vers in het geheugen, wordt schaliegas door de Europese Unie (EU) gezien als een nieuwe energiebron die zowel Europa als de Lidstaten meer bevoorradingszekerheid en een betere concurrentiepositie kan bieden.² Een belang dat des te meer opspeelt in de huidige politieke ontwikkelingen. Tegelijkertijd roept het veel vragen op in de samenleving. Met name zorgen over het milieu worden veel gehoord.³ Door de techniek van *fracking*, waarbij onder hoge druk een vloeistof in de diepe ondergrond wordt gespoten, ontstaan er scheurtjes in de steenformatie waarin gas kan vrijkomen. Deze vloeistof bevat o.m. chemicaliën waarbij men vreest voor verontreiniging van grond- en drinkwater.⁴ Daarbij wordt gevreesd voor de impact van schaliegas op het lokale landschap.⁵ Doordat schaliegas wordt gewonnen uit steenformaties die verspreid zijn over grote gebieden en verschillende lagen en zich niet – zoals de meeste conventionele energiebronnen – in een afgebakend reservoir bevindt, zal dit zijn weerspiegeling vinden op het landschap.⁶ Een dergelijk bezwaar is vooral denkbaar in een dichtbevolkt land als Nederland. Rondom schaliegaswinning wordt ten slotte ook een gebrek aan transparantie en betrokkenheid ervaren door de samenleving.⁷

Om deze redenen ontstond er een roep naar regelgeving voor de winning van schaliegas, zowel in de EU als in verschillende lidstaten. Zowel in de EU als in Nederland is en wordt beoogd hieraan gehoor te geven. In de EU in de vorm van de publicatie van een aanbeveling van de Europese Commissie en in Nederland wordt er rond de zomer een structuurvisie verwacht die de (on)mogelijkheden van schaliegas zal bespreken. De vraag is of de bezwaren hiermee worden gevangen.

In het kader van mijn afstudeerwerk heb ik onderzocht of de algemene en milieubezwaren enige juridische grond hebben. Mijn onderzoeksvraag was of de huidige (en opkomende) Europese en Nederlandse regelgeving rondom schaliegas in lijn is met de heersende algemene en milieurechtelijke beginselen van de EU en Nederland. In dit artikel, waarin ik mijn onderzoek in stroomversnelling zal toelichten, zal ik eerst de huidige en opkomende Europese en Nederlandse regelgeving kort bespreken. Voorts zal ik de voornaamste problemen aanstippen die hiermee gepaard gaan. Wegens de omvang van dit artikel beperk ik mij vervolgens tot de toepassing van de beginselen op de schaliegasregelgeving en verwijs ik voor een uitgebreide bespreking van de beginselen naar mijn scriptie. Tot slot zal ik bekijken in hoeverre de beginselen de aangekaarte bezwaren adresseren.

2. Regelgeving

Europese Unie

De Europese regelgeving rondom schaliegas begint bij het Verdrag van Lissabon. In het Verdrag betreffende de Werking van de Europese Unie (VWEU) wordt een gehele titel gewijd aan Energie (XXI). Deze titel bestaat enkel uit artikel 194 VWEU, welke heeft gezorgd voor een expliciete juridische basis – hoewel met enige beperkingen – voor de EU om energiebeleid te ontwikkelen. In het kader van o.m. schaliegaswinning organiseerde de Europese Commissie in 2013 een publieke online consultatie en een conferentie voor belanghebbenden. Hieruit bleek dat additionele EU actie gewenst was. De Commissie heeft daaraan gehoor gegeven door het vaststellen van de Aanbeveling betreffende de minimumbeginselen voor de exploratie en productie van koolwaterstoffen (zoals schaliegas) met gebruikmaking van grootvolume-hydrofracturering (ex. art. 292 VWEU).⁸ De Aanbeveling geldt als complementair aan en bouwend op de bestaande EU regelgeving die van toepassing is op schaliegaswinning. Het geeft vooral een overzicht van de regelgeving die reeds bestaat. Hierdoor biedt het een overkoepelende beoordeling. Voorafgaand aan de Aanbeveling was

1 Anne Vos is in 2014 afgestudeerd aan de Universiteit Utrecht (bij prof. mr. dr. H.F.M.W. van Rijswijk, mr. dr. A. Gerbrandy & mr. S.R.W. van Hees) en werkt op dit moment als advocaat bij Stibbe. Wie geïnteresseerd is in de volledige tekst van haar scriptie, kan een e-mail sturen naar anne.vos@stibbe.com.

2 Commission Staff Working Document Impact Assessment, accompanying the Communication from the Commission on the exploration and production of hydrocarbons (such as shale gas) using high volume hydraulic fracturing in the EU, COM(2014) 23 final, 22 January 2014, part 1/4, p. 12.

3 Zie o.a. IEA, *Golden Rules for a Golden Age of Gas*, 12 November 2012; en Communication from the Commission on the exploration and production of hydrocarbons (such as shale gas) using high volume hydraulic fracturing in the EU, COM(2014) 23 final/2, 17 March 2014.

4 Commission Staff Working Document Impact Assessment (2014), part 4/4, p. 5-8.

5 Commission Staff Working Document Impact Assessment (2014), part 1/4, p. 26.

6 JRC IET-report, *Unconventional Gas: Potential Energy Market Impacts in the European Union*, 2012.

7 European Commission DG Environment, *Final report: Analysis and presentation of the results of the public consultation 'Unconventional fossil fuels (e.g. shale gas) in Europe'*, 3 October 2013; en Draft Opinion of the Committee of the Regions, *Local and regional authorities perspective on shale/tight gas and oil (unconventional hydrocarbons)*, 103rd plenary session, 7-9 October 2013, p. 9.

8 2014/70/EU: Aanbeveling van de Commissie van 22 januari 2014 betreffende de minimumbeginselen voor de exploratie en productie van koolwaterstoffen (zoals schaliegas) met gebruikmaking van grootvolumehydrofracturering (PbEU 2014 L 39/72).

er een *Commission Staff Working Document* gepubliceerd waarin vier opties werden gepresenteerd aan de Commissie: een aanbeveling (A); amendementen op bestaande regelgeving (B); een kaderrichtlijn (C); of een richtlijn (D).⁹ Hoewel het Europese Parlement en het Comité van de Regio's de voorkeur gaven aan bindende regelgeving,¹⁰ koos de Commissie voor optie A.¹¹

De Aanbeveling is formeel niet bindend, maar kan wel als soft law worden beschouwd.¹² Bovendien is de Commissie van plan om de lidstaten in het openbaar te controleren of ze voldoen aan de Aanbeveling, wat ook enige druk kan opleveren voor de lidstaten om hieraan te voldoen. Al met al is de Aanbeveling relevant door haar overzichtelijke bundeling van de bestaande Europese regelgeving die van toepassing is op schaliegas. Dit is namelijk behoorlijk wat. Een korte opsomming laat de hoeveelheid aan regelgeving zien: de Milieueffectrapportagerichtlijn, de Kaderrichtlijn water, de REACH-Verordening, de Richtlijn beheer winningsafval, de Habitat- en Vogelrichtlijn, de Koolwaterstoffen richtlijn, Soveso III, de Milieuaansprakelijkheidsrichtlijn, etc.¹³

Nederland

In Nederland is het opmerkelijk dat de discussie rondom schaliegas pas ontstond nadat er al exploratievergunningen waren verleend door het Ministerie van Economische Zaken (EZ). Pas na verlening werden er verschillende onderzoeken uitgevoerd in opdracht van de Minister van EZ, waarna werd besloten dat er een Structuurvisie Schaliegas met een plan-milieueffectrapportage (plan-mer) ontwikkeld moest worden. In mei 2014 werd het concept van de Notitie Reikwijdte en Detailniveau (conceptnotitie) voor het plan-mer ter inzage gelegd. Rond de zomer van 2015 wordt de ontwerp-structuurvisie verwacht, waarna eind 2015 de structuurvisie definitief zal worden vastgelegd.

De structuurvisie zal onder meer de locaties voor schaliegaswinning aanwijzen. Om afstemming te realiseren met overig gebruik van de grond is besloten om de Structuurvisie Schaliegas tegelijkertijd met de Structuurvisie Ondergrond (STRONG) ter inzage te leggen. Net als op Europees niveau, is de Nederlandse toepasselijke regelgeving op schaliegas vinden in een grote hoeveelheid aan regels. Op de ondergrond is de Mijnbouwwet van toepassing en op de bovengrond is onder meer van toepassing: de Mijnbouwwet, de Wet algemene bepalingen omgevingsrecht, de Wet ruimtelijke ordening, de Natuurbeschermingswet, de Waterwet, de Flora- en Faunawet, de Wet milieubeheer, de Wet bodembescherming en alle regelgeving die eronder hangt.

Dat dit problemen oplevert kan geïllustreerd worden aan de hand van (tot zover het enige praktijkvoorbeeld) de vergunningverlening aan Cuadrilla. Hier was de Minister van EZ verantwoordelijk voor de verlening van de exploratievergunning ingevolge de Mijnbouwwet, terwijl de gemeente het bevoegd gezag was inzake o.m. de bouwvergunningen krachtens de Wabo. Er was geen sprake van onderling overleg tussen het Rijk en de gemeente met flinke vertraging en geen overkoepelende beslissing tot gevolg.¹⁴

3. Voornaamste problemen

Wanneer de bestaande (en opkomende) regelgeving en de ervaren bezwaren vanuit de EU en Nederland nader worden bestudeerd, komen een aantal punten vaker terug.

Ten eerste geldt voor zowel de Europese als de Nederlandse regelgeving rondom schaliegas dat ze een gefragmentariseerd karakter kennen en daardoor een integrale beoordeling missen. De Nederlandse regelgeving toepasbaar op schaliegas kent verschillende wetten en regelingen, waardoor er sprake is van verschillende bevoegde instanties, beoordelingskaders, instrumenten en beschermingsniveaus. De Mijnbouwwet neemt bijvoorbeeld enkel economische (en geen milieu) belangen mee in een afweging, terwijl het milieu in de overige wetgeving wel wordt meegewogen.

Voorts is het opvallend dat schaliegaswinning verschillende voordelen (o.m. energiezekerheid) en gevaren (o.m. milieu, drinkwater) kent, maar dat er vanuit de regelgeving geen afweging wordt geboden tussen de (in dit geval mogelijk tegenstrijdige) belangen van energie en drinkwater. Beide kennen de status van nationaal belang of zelfs van dwingende reden van groot openbaar belang. Het is onduidelijk welk belang wanneer voorrang moet krijgen. In het kader van schaliegaswinning zal deze afweging wel gemaakt moeten worden.

Bovendien kan worden opgemerkt dat er een duidelijke beweging tegen schaliegas bestaat vanuit de samenleving, ook vanuit de gemeenten en provincies. Dit volgt tevens uit de Europese consultatie waar een gebrek aan vertrouwen en acceptatie als grote problemen werden omschreven. Deze gebreken volgen o.m. uit het tekort aan transparantie rondom schaliegas.¹⁵ Tegelijkertijd beschikt het Rijk ingevolge de Wro over allerlei interventiebevoegdheden, waarmee zij de bevoegdheden (en wensen) van gemeente en provincie opzij kan schuiven. In hoeverre is dit eigenlijk gewenst in dergelijke situaties?

9 Commission Staff Working Document, *Executive Summary of the Impact Assessment* (COM(2014) 23 final), p. 4.

10 Zie o.a. de twee niet-bindende resoluties aangenomen door het Europese Parlement inzake de MER en andere aspecten van schaliegas (21 november 2012) en de Opinie van het Comité van de Regio's (oktober 2013).

11 Memo/14/12 of the European Commission, *Questions and answers on the shale gas initiative*, 2014, p. 2.

12 G.C.W. van der Feltz, 'Europese aanbeveling en richtsnoer met betrekking tot fraccon. Soft law?', *Nederlands Tijdschrift voor Energierecht* 2014/1.

13 Aanbeveling (2014/70/EU), preambule nr. 7.

14 Zie het artikel in het NRC Handelsblad, 'Hoe de bubbel in Brabant barstte', 14 september 2013, waarin aan de hand van documenten een chronologisch overzicht wordt gegeven van de gebeurtenissen rondom de vergunningverlening.

15 Commission Staff Working Document Impact Assessment (2014), part 1/4, pp. 32-33.

Tenslotte zijn de ervaren milieuzorgen die heersen in de Europese en Nederlandse samenleving van belang. Hoe moet hiermee goed worden omgegaan?

4. Toetsing aan de beginselen

Voor de genoemde problemen kan worden gekeken of algemene en milieurechtelijke beginselen enig houvast bieden. Hiertoe heb ik de algemene rechtsbeginselen van subsidiariteit, decentralisatie, transparantie, participatie en integratie en de milieurechtelijke beginselen van voorzorg en preventie onderzocht.

Subsidiariteit

Ingevolge artikel 5, derde lid, van het Verdrag betreffende de Europese Unie (VEU) wordt de uitoefening van de bevoegdheden van de Unie beheerst door het subsidiariteitsbeginsel. Voor beleid inzake schaliegas is het interessant dat dit beginsel een nadere uitleg krijgt in het tweede lid van artikel 194 VWEU welke specifiek geldt voor Europees energiebeleid. Hierin staat dat Europese beleidsmaatregelen genoemd in het eerste lid “niet van invloed [zijn] op het recht van een lidstaat de voorwaarden voor de exploitatie van zijn energiebronnen te bepalen, op zijn keuze tussen verschillende energiebronnen of op de algemene structuur van zijn energievoorziening”.

Gelet op het Europese karakter van dit beginsel kan enkel de Aanbeveling hieraan worden getoetst. Aangezien de Aanbeveling geen bindend karakter heeft (met enige eerdergenoemde nuances in ogenschouw) en gezien het politieke karakter van dit beginsel, zal niet snel sprake zijn van een schending. Desalniettemin is het teleurstellend dat noch in de Aanbeveling, noch in het Kamerstuk waarin wordt gereageerd op de Aanbeveling, kort wordt verwezen naar het subsidiariteitsbeginsel maar niet expliciet wordt gerefereerd naar de doelen uit en de invulling van artikel 194 VWEU.¹⁶

Decentralisatie

Een soortgelijk beginsel als het subsidiariteitsbeginsel is op nationaal niveau te vinden in het decentralisatiebeginsel. Dit beginsel staat voor ‘decentraal wat kan, centraal wat moet’. Zoals gezegd biedt de Wro – indien er sprake is van een nationaal belang – een aantal bevoegdheden aan het Rijk om te interveniëren met de provincies en gemeenten. De Minister van EZ heeft een van deze bevoegdheden al toegepast door een structuurvisie te gaan vaststellen. Deze structuurvisie zal o.m. bepalen op welke locaties schaliegaswinning mag plaatsvinden, los van de vraag of gemeenten dat gewenst vinden. Hoewel structuurvisies niet bindend zijn, behoren gemeenten hiermee wel rekening te houden bij o.a. het opstellen van bestemmingsplannen. Het Rijk heeft de mogelijkheid om aanwijzingen te geven als gemeenten zich niet houden aan een structuurvisie.

Het is al eens betoogd door De Gier dat het decentralisatiebeginsel een leeg beginsel dreigt te worden als er geen heldere lijn wordt ingenomen over de toepassing ervan.¹⁷ Dit zou te meer kunnen gelden in een situatie als de onderhavige, waar al meer dan 120 gemeenten zich ‘schaliegasvrij’ hebben verklaard.¹⁸ Een nadere overweging omtrent dit beginsel door de Minister van EZ is hierom gewenst.

In het kader van dit beginsel is het ten slotte opmerkelijk dat er in de Mijnbouwwet weinig invloed wordt toegekend aan provincies en gemeenten, terwijl de winning en productie daar zal plaatsvinden. Dit lijkt niet geheel overeen te stemmen met het gedachtegoed achter het decentralisatiebeginsel, waar een beslissing zo dicht mogelijk bij de burger moet worden genomen die wordt geraakt door die beslissing. Bovendien zou dit kunnen bijdragen aan acceptatie onder de bevolking, omdat dit een gevoel van betrokkenheid kan opleveren.

Openbaarheid: transparantie en participatie

Een van de voornaamste zorgen onder het publiek die volgde uit de Europese consultatie was het gebrek aan transparantie.¹⁹ Vooral het gebrek aan informatie over wat er in de grond wordt gestopt en in hoeverre dit effect heeft op o.m. drinkwater zorgde voor commotie. Dit wordt ook wel de ‘asymmetrie van informatie’ genoemd. Deze asymmetrie is vooral problematisch voor drinkwaterbedrijven: hoewel zij een plicht hebben tot het leveren van schoon drinkwater, is het voor hen onder de huidige regelgeving lastig om exact te weten wat er in de grond wordt gespoten. Dit lijkt tegenstrijdig met het transparantiebeginsel.

Bovendien wordt ook een gebrek aan participatie door velen ervaren. Op Europees niveau vond een brede publieke internetconsultatie plaats, hetgeen in lijn is met het participatiebeginsel. Het is overigens belangrijk dat men niet alleen wordt gehoord voorafgaand aan het realiseren van de Aanbeveling, maar ook achteraf bij de evaluatie, die 18 maanden na de bekendmaking van de aanbeveling zal plaatsvinden.²⁰ Op nationaal niveau is eenieder de mogelijkheid geboden om zienswijzen in te dienen tegen de conceptnotitie. In het kader van het participatiebeginsel is het van belang dat de zienswijzen werkelijk worden behandeld in het ontwerp van de structuurvisie.

Integratie

Volgens artikel 11 VWEU moeten – in het licht van duurzame ontwikkeling – milieubeschermingeisen worden geïntegreerd in al het beleid van de EU. Op nationaal niveau kennen wij niet een dergelijk beginsel. Het kan impliciet worden gevonden in o.m. de (mogelijke) verplichting om

16 Kamerstukken II 2013/14, 22112, nr. 1858.

17 A.A.J. de Gier, ‘Het decentralisatie-beginsel als mantra in het ruimtelijk bestuursrecht’, *Tijdschrift voor Bouwrecht* 2012/5 (nr. 4, p. 362-366).

18 Zie <https://www.schaliegasvrij.nl/>

19 European Commission DG Environment, *Final report: Analysis and presentation of the results of the public consultation ‘Unconventional fossil fuels (e.g. shale gas) in Europe’*, 3 October 2013.

20 Aanbeveling (2014/70/EU), randnrs. 16.1-16.4.

een MER uit te voeren wanneer een bepaald project of plan wordt vastgesteld. Bovendien staat dit beginsel in contrast met het Nederlandse specialisatiebeginsel, op grond waarvan een bevoegd gezag enkel de belangen mag vertegenwoordigen waartoe hij een expliciete juridische basis heeft in de regelgeving. Dit is interessant in het geval van de Mijnbouwwet welke enkel specifieke weigeringsgronden kent, waaronder geen enkele ten behoeve van het milieu. Dit strookt niet met de ratio van het integratiebeginsel.

Daarbij is het op nationaal niveau in het kader van dit beginsel opmerkelijk dat al de Kamerdiscussie, -vragen en -onderzoeken in eerste instantie worden beantwoord of uitgevoerd door het Ministerie van EZ. In het licht van het integratiebeginsel zou dit gezamenlijk met het Ministerie van Infrastructuur en Milieu (I&M) behoren te gebeuren. Immers, de milieubelangen zijn op zijn minst even groot als de energiebelangen. Dit is nu ook terug te lezen in de Aanbeveling van de Onderzoeksraad voor de Veiligheid over de aardbevingsrisico's in Groningen. Hier is als eerste aanbeveling aan de Minister van EZ opgenomen dat andere ministeries (in het bijzonder het Ministerie van I&M) betrokken moeten worden bij de besluitvorming over exploratie en exploitatie van delfstoffen.²¹

Milieurechtelijke beginselen: voorzorg en preventie

De beginselen van voorzorg en preventie, vastgelegd in artikel 191 VWEU, zijn kort gezegd relevant wanneer bijvoorbeeld een bepaalde maatregel gepaard gaat met wetenschappelijke (on)zekerheid over potentiële risico's voor milieu, mens, dier en natuur en deze risico's niet gedekt worden door het gekozen beschermingsniveau in de maatregel. Met betrekking tot schaliegas bestaan er vele studies die stellen dat er onzekerheid bestaat over de potentiële risico's. In het kader van het voorzorgsbeginsel moet dan vervolgens worden bepaald welke voorzorgsmaatregelen genomen moeten worden om goed met deze risico's om te gaan. Het beginsel houdt volgens de Commissie in dat de uiteindelijk gekozen maatregel moet voldoen aan een *"risk level that is 'acceptable' to the society on which the risk is imposed"*.²² Gelet op de weerstand tegen schaliegas in de samenleving – gezien de opgelegde moratoria in een aantal lidstaten en de 'schaliegasvrij'-verklaringen in veel Nederlandse gemeenten – is het de vraag of hieraan gauw wordt voldaan.

Met betrekking tot de gepubliceerde conceptnotitie kan worden opgemerkt dat verschillende zones hierin niet zijn uitgezonderd voor het mogelijk winnen van schaliegas. Er wordt een '1000 meter zone' getrokken rondom grond- en drinkwatergebieden vanaf waar schaliegas mag worden gewonnen. Ook de 'boringvrije zones' (gelegen rondom grondwaterbeschermingszones) worden niet uitgesloten

van winning. Dit is opmerkelijk in het licht van het voorzorgsbeginsel aangezien de risico's die hieraan kleven voor grond- en drinkwater nog onduidelijk zijn. Het zou daarom in het kader van de milieubeginselen overwogen – of in ieder geval beter gemotiveerd – kunnen worden door de Minister van EZ of deze zones moeten worden uitgesloten. Dit kan bovendien bijdragen aan de publieke acceptatie. Het blijkt dat de publieke zorgen over schaliegas verminderen wanneer aan bepaalde milieubeschermingseisen wordt voldaan.²³ Een voorzorgsbenadering kan het publiek geruststellen over potentiële risico's.

De milieurechtelijke beginselen zouden voorts de afweging tussen de twee nationale belangen van drinkwater en energie kunnen verduidelijken. In het kader van het voorzorgsbeginsel kan worden beargumenteerd dat er meer voorzorg nodig is voor drinkwater, aangezien daar geen alternatieven voorhanden zijn. Een soortgelijk argument gaat niet op voor de bevoorradingszekerheid van energie. Dit geldt ook voor de lange termijn: het is mogelijk om over te gaan op hernieuwbare energie, maar er bestaan – naast het ontzouten van de zee hetgeen weer veel energie zal kosten – geen andere mogelijkheden voor drinkwater. Dit zou mee kunnen spelen in de belangenafweging.

Ten slotte is er eerder in deze bijdrage gewezen op het fragmentariseerde karakter van de regelgeving rondom schaliegas. Dit kan resulteren in hiaten in de regelgeving, ten koste van het milieu. Mogelijk zouden de milieurechtelijke beginselen kunnen bijdragen aan een meer gecentraliseerde regelgeving. Het zou niet de eerste keer zijn dat deze beginselen ten grondslag liggen aan een dergelijke argumentatie: het voorzorgsbeginsel is bijvoorbeeld gebruikt om schaliegasprojecten te onderwerpen aan een MER-verplichting ingevolge de MER-richtlijn.²⁴

5. Conclusie: adressering van problemen?

Na bestudering van de beginselen en toetsing daarvan aan de regelgeving rondom schaliegaswinning kan worden beargumenteerd dat als beter aan de beginselen wordt voldaan, een aantal geïdentificeerde problemen verminderen. Wegens de omvang van dit artikel zal ik mij beperken tot één illustratie: wanneer er meer transparantie bestaat over wat er in de grond wordt gestopt, de milieurisico's worden beperkt tot een acceptabel niveau in lijn met de milieubeginselen en er meer betrokkenheid wordt gecreëerd voor gemeenten en burgers in lijn met het decentralisatie- en participatiebeginsel, zal er meer publieke acceptatie en vertrouwen ontstaan.

21 Onderzoeksraad voor Veiligheid, *Aardbevingsrisico's in Groningen*, Den Haag 2015, p. 10.

22 Communication from the Commission of 2 February 2000 on the precautionary principle, COM(2000) 1 final – Niet gepubliceerd in het Publicatieblad, paragraaf 5.2.1.

23 Commission Staff Working Document Impact Assessment (2014), part 1/4, p. 33.

24 Amendment 31 of the amendments adopted by the European Parliament on 9 October 2013 on the proposal for a directive of the European Parliament and of the Council amending Directive 2011/92/EU of the assessment of the effects of certain public and private projects on the environment (COM(2012)0628 – C7-0367/2012 – 2012/0297(COD)).

Hoewel de beginselen niet altijd juridisch 'hard' zijn te maken, geven zij (gezamenlijk des te meer) met hun onderliggende ratio wel degelijk een bepaalde lijn van redenering weer welke niet zomaar opzij gezet mag worden. Op zijn minst zou dit goed beargumenteerd moeten gebeuren. Momenteel zou dit op een aantal punten beter kunnen in zowel de Aanbeveling als de conceptnotitie (die een voorbode vormt voor de structuurvisie). Mijn afstudeerwerk heb ik opgestuurd als zienswijze op de conceptnotitie, dus of de Minister van EZ gehoor geeft aan deze oproep zal blijken rond de zomer. Tot die tijd blijft het een vraag of schaliegaswinning een gewin zal opleveren voor het milieu en de samenleving.